

Вступ

Питання про філософію

Що таке, власне, філософія? Що вона вивчає? Чого можна в ній навчитися? Звичне, але — як доводить філолог мертвих мов Вольфганг Шадевальд (1900–1974) (див. додаток, с. 250) — філологічно некоректне пояснення слова «філософія» як «любов до мудрості» не дає відповіді на ці питання, а радше порушує нові. Що таке мудрість? Що відрізняє її від знання і науки? Чому «любов до мудрості», а не «вчення про мудрість»? Як можна викладати і вивчати любов до чогось? Якщо ми спробуємо шукати пояснення у словниках, книжках або в розмовах зі знавцями, то дуже швидко виявимо, що і в такий спосіб не можна знайти остаточної відповіді. Щось видається переконливим; проте, хай як дивно, є твердження, що звучать не менш серйозно, ніж ті, яким вони суперечать. Ми розгублені, «філософія» — це, очевидно, щось неясне та проблематичне. Природно, що ми в цій розгубленості запитуємо себе, чому ми маємо вивчати таку незрозумілу штуку? Від питання, що таке, власне, філософія, приходимо до питання, для чого взагалі вона потрібна. На перший погляд і на це відповісти складно. Філософ Карл Ясперс (1883–1969) відверто починає свій «Вступ до філософії» твердженням: «Що таке філософія і в чому її цінність — це складне питання». Може, її не варто й вивчати?

У тій чи тій формі ми завжди перебуваємо у філософії. Навіть короткий уривок, який ми навели, містить її дешифрування. Питання «Що це таке?» вказує на те, що ми не сприймаємо дане просто як самозрозумілу необхідність; процес накопичення інформації показує, що для нас важливо здобути надійне знання; ми усвідомлюємо пов’язані з цим проблеми, а відтак відчуваємо розгубленість і запитуємо, чи має ціле смисл, — це вказує на те, що для нас не все знання однаково значиме. Також ми зрозуміли, що автори-філософи в чомусь нас перевершують. Коротке твердження Ясперса стисло схоплює те, до розуміння чого ми лише поступово дійшли самотужки: що у філософії питання про предмет роздумів пов’язане з питанням про його цінність

до самих текстів. Розробляти власні питання — це те, що є найціннішим у філософуванні. У книжці не порушено надто багато питань. Тексти тут презентовано в такий спосіб, щоби дати читачам змогу самостійно порушувати питання і проблеми на рівні, що відповідає великій філософській традиції. Це вможливлює плідну аргументовану дискусію на заняттях.

Зразки текстів узято переважно з найважливіших творів видатних філософів, проте зачленено також літературні тексти. Вони, як і різноманітні ілюстрації, що їх використано не лише як декорацію, можуть підштовхнути до особливих роздумів та стати приводами для розмов, крім того вони є стимулами для міждисциплінарних занять. Мистецькі напрями щільно пов’язані з філософськими дискусіями, бо часто спрямовують погляд на речі, до яких саме поняттєве мислення не звертається. Тому інколи ілюстрації зачленено як провокації: вони відкривають те, що філософське розв’язання проблеми прагне приховати. У цю гру кожен має грati самостійно. Тому спроба приписати правильний підхід або щось упорядкувати суперечила б тут намірам мистецтва. Задумові авторів цілком відповідає те, що у спільній грі мистецтва та філософії відкривається речі, про які вони самі не думали під час написання цієї книжки.

Утім, слід активізувати співпрацю не лише з мистецтвом і літературою. Розділи про філософію історії, філософію права, філософію природи і філософію релігії вказують на можливості знаходити зв’язки з відповідними дисциплінами.

Тексти, які в деяких розділах радше перервали б потік викладу, але все ж таки є вагомими для відповідної проблемної царини, розміщено в додатку. Предметний та іменний покажчик, а також список літератури мають полегшити самостійну роботу. Перехресні посилання не завжди можна було залучити до самого тексту.

і що на обидва ці питання відповідь знайти непросто. Філософія визначена тим, що вона порушує питання і про умови можливості, і про значимість свого предмета. Звісно, варто додати, що тут ідеТЬся про граничні умови, що у філософії запитують аж до безумовного, основоположного. У нашому короткому прикладі можна було б також запитувати далі принаймні про те, чому ми так швидко схилилися до того, щоб відразу пов'язати проблематичне із позбавленим сенсом.

Щодо найпершого питання, яке ми порушили, то саме в процесі інтенсивного вивчення філософії виявляється, що майже кожен визначний філософ змушений самостійно на нього відповісти. А отже, очевидно, філософії властиво постійно самій пересвідчуватися, що ж вона, власне, робить і чи має це сенс.

Нові підходи, які виникали у філософській думці впродовж історії, змінили й саме розуміння філософії, а філософи весь час змущені по-новому осмислювати поняття філософії. Отже, якщо прагнути чесно і науково визначити поняття філософії, слід розробляти його відповідно до історії його розвитку; та це складно зробити, адже необхідно враховувати весь контекст таких спроб визначення. Розуміння сенсу і мети філософії, а також її предметів і методів, завжди пов'язане із загальною концепцією відповідних авторів або напрямів мислення. Таку концепцію, звісно, не можна викласти у вступному розділі. Зрештою, завдання книжки полягає у тому, щоб у перегляді проблем показати, чим може бути філософія і філософування. Завдання кожного полягає у тому, щоб з'ясувати для себе, що і на яких підставах є для нього важливим у цих процесах мислення. Зреалізувавши та відтворивши процес філософування, кожен має спробувати визначити власне ставлення до філософії. Подальші спроби зорієнтувати читачів у цьому предметі можуть бути лише попередніми та загальними.

Основоположні питання виникають із найрізноманітніших приводів і причин. Вони можуть бути пов'язані з потрясінням, подивом або глибоким сумнівом, що виникають із глибокої не-впевненості або великих криз, завдяки яким людина усвідомлює, що зі старими самозрозуміlostями далі жити не можна. Утім, це не обов'язково мають бути такі нав'язливі події. Часто вистає лише моменту спокою, уважності, яка розриває самозрозумілу рутину щоденних справ, дає змогу відчути недосконалість

дійсності й помітити, що нічого не є самозрозумілим: «Саме цілком прості, так би мовити, недошкільні враження, до того ж нетривалі, можуть викликати подив, про який тут ідеться, розірвати звичайний і звичний спосіб бачення» (E. Bloch 1975).

На перший погляд таке усвідомлення — це ніби втрата наївності, але насправді це саме і є поверненням до первинної і аж ніяк не ідилічної наївності, як у дитинстві, коли світ мусив поставати перед нами принципово проблематичним і надзвичайним. Якщо свідомо прагнути побачити світ у початковій перспективі, можна наблизитися до сутності філософії. Тут починаємо розуміти, чому великі філософи намагалися мислити від нового початку. Гайдегер на початку свого «Вступу до метафізики» показує, як можна порушити таке основоположне питання і з якого настрою воно виникає: «Чому взагалі Суще, а не Ніщо? Ось як стоять питання. Мабуть, це не просто собі питання „Чому взагалі Суще, а не Ніщо?“ — це, вочевидь, перше з усіх питань, перше, звичайно, не в порядку часової послідовності. окрема людина, як і народи, на своєму історичному шляху крізь час запитують багато про що. Вони розвідують, шукають і перевіряють багато різного, перш ніж натикаються на питання „Чому взагалі Суще, а не Ніщо?“ Багато хто взагалі ніколи не натикається на це питання, якщо це має означати, не лише почути і прочитати питання як висловлене, а запитати, здійснити питання, порушити його, примусити себе опинитися у стані цього запитування. І все ж таки! Кожен хоча б один раз, а мабуть навіть і неодноразово, відчував приховану силу цього питання, але не розуміє, що з ним насправді відбулося. Наприклад, це питання постає у час величного розpacу, коли речі втрачають усю свою вагомість, а будь-який сенс затъмарюється. Мабуть, воно вдаряє лише одного разу, як глухий дзвін, чий звук проникає до ось-буття (Dasein) і поступово знову вщухає. Це питання присутнє у сердечному захваті, оскільки тут усі речі постають перед нами у зміненому вигляді начебто вперше, ніби ми радше можемо схопити те, що їх нема, ніж те, що вони існують, і існують такими, якими вони є. Це питання присутнє у нудьзі, коли ми однаково віддалені від розpacу і захвату, але коли поширюється пустеля упертої звичайності Сущого, в якій нам стає байдуже, існує Суще чи ні, й через те у своєрідний спосіб знову звучить питання: „Чому взагалі Суще, а не Ніщо?“

Це питання може бути порушене або, непомічене як питання, лише пронизувати наше ось-буття як порив вітру, воно може більш настійно нав'язуватися нам або з якихось приводів знову від нас відсуватися і придушуватися, напевно, воно ніколи не є питанням, яке ми серед інших питань порушуємо першим у часі.

Проте воно є першим питанням в іншому сенсі — а саме за своїм рангом. Це можна пояснити у три способи. Питання „Чому взагалі Суще, а не Ніщо?“ є для нас першим за рангом спочатку як найдалекосяжніше, потім як найглибше, і нарешті як найпервинніше.

Це питання сягає найдальше. Воно не зупиняється на жодному Сущому жодного виду. Питання охоплює все Суще, і це означає не лише Наявне у найширшому сенсі, а й те Суще, що вже колись було, і майбутнє Суще. Царина цього питання межує лише з тим, що не є і ніколи не було і не буде Сущим, із Ніщо. Все, що не є, підлягає запитуванню, зрештою, навіть саме Ніщо; не тому, що воно є Щось, якесь Суще, оскільки ми про нього все ж таки говоримо, а тому, що воно „є“ Ніщо. Засяг нашого питання настільки широкий, що ми ніколи не можемо його перевершити. Ми опитуємо не це і не те, також не поступово всю низку Сущого, а заздалегідь ціле Суще, або, як ми говоримо на підставах, що їх пояснимо пізніше, Суще в Цілому як таке.

Як таке, що сягає найдальше у такому вигляді, це питання є найглибшим: „Чому взагалі Суще...?“ Чому, тобто на якому ґрунті? На якому ґрунті виникає Суще? На якому ґрунті постає Суще? До якого ґрунту прямує Суще? Питання не запитує про те чи те у Сущому, чим і як воно є тут і там, через що змінюється і для чого може бути використаним тощо. Запитування шукає ґрунт для Сущого, оскільки воно є сущим. Шукає ґрунт, тобто обґрунтовує. Те, про що запитують, відсилає до ґрунту. Відкритим у запитуванні залишається тільки те, чи є ґрунт справжнім, таким, що обґрунтовує, першоґрунтом, або ґрунт не обґрунтовує, є безоднею (*Abgrund*); або ґрунт не є ані тим, ані тим, а дає лише можливо необхідну видимість обґрунтування і в такий спосіб є першоґрунтом. У будь-якому разі питання шукає рішення у ґрунті, який обґрунтовує те, що Суще є сущим як таким, яким воно є. Це чому-питання не шукає для Сущого причин, які є того ж виду і перебувають на тому ж рівні, що й воно саме. Це чому-питання

не розгортається на площині та поверхні, а проникає до ґрунтових царин, а саме до останнього, до межі; воно відвертається від будь-якої поверхні і прямує до глибини; як таке, що сягає найдальше, воно є водночас найглибшим серед глибоких питань.

Як таке, що сягає найдальше, і як найдальше воно є, зрештою, найпервинніше. Що ми маємо на увазі? Якщо ми мислимо наше питання в усій широті того, про що воно запитує, Суще як таке в Цілому, то нас, звісно, зустрічає ось що: у запитуванні ми цілком відсторонюємося від будь-якого особливого та окремого Сущого як саме цього чи того. Хоча ми маємо на увазі Суще в Цілому, але без будь-якої преференції. Лише одне Суще у дивний спосіб весь час нав'язується у цьому запитуванні: люди, які порушують це питання. Проте у питанні все ж таки не має бути залежності від якогось особливого окремого Сущого. У сенсі своєї необмеженої досяжності кожне суще водночас означає багато. Якийсь слон у якомусь лісі в Індії так само є сущим, як і якийсь хімічний процес горіння на планеті Марс і будь-що інше» (M. Heidegger 1985).

Філософія як наука і як просвітництво

У тексті Гайдегера вже звернено увагу на своєрідний зв'язок між питанням про світ і питанням про суб'єкт. Філософія вивчає становище людини у світі, її ставлення до довкілля, те, як вона орієнтується на життєвому шляху. Своєрідність філософського запитування полягає у тому, що воно пов'язане з об'єктом, із суб'єктом і з цілим, що охоплює їх обох. Залежно від того, куди спрямовано відповідний напрям мислення і що в ньому є ключовим моментом, це запитування набуває іншого характеру.

Так Мартенс і Шнедельбах розрізняють «філософію як науку», яка надає перевагу зв'язку з предметом, і «філософію як просвітництво», яка висуває на передній план ставлення суб'єкта до самого себе: «Як «чистий» тип «філософія як наука» є філософією, яка перебуває цілком на боці предмета і намагається у захваті самозабуття віднайти власну сутність, власні структури і закони, що визначають її. Те, що філософія у греків виникла як наука, означає не лише те, що вона, на відміну від міфів і міфологій, прагнула вже не просто розповідати історії, а й те, що вона

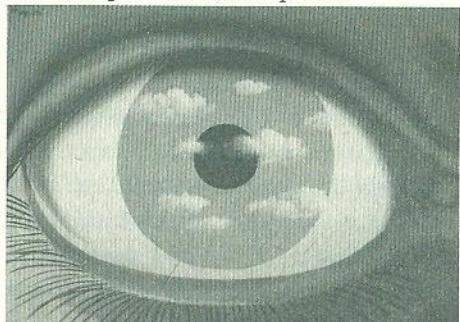
К. Д. Фридрих «Жінка у сяйві ранкового сонця»

начерках завжди мислить від предмету, а суб'єктивність того, хто пізнає, завжди інтерпретує як предмет поміж предметів.

Натомість «філософія як просвітництво» означає аналітичне, інтерпретаційне і пізнавальне звернення до того, хто філософує. Просвітництво від науки відрізняє саме цей зв'язок суб'єкта із самим собою. Тому просвітництво є більшим за просте сприйняття і накопичення інформації. Просвіченим є не той, хто все знає, а той, хто може встановити зв'язок між тим, що він знає, і самим собою, своїм саморозумінням і своїми практичними інтересами» (Martens, Schnaedelbach 1989).

Вони додають до цього, «що просвітництво означає завжди також, що той, хто просвічується, змінює самого себе», «процес активної самозміни людини». Цей зв'язок можна дослідити

Рене Магрит «Хибне дзеркало»

«Те, що в нас пізнає, те саме, що й пізнаване» (Ф. В. Й. Шелінг)

хотіла засобами понять репрезентувати загальне, необхідне і вічно-незмінне космосу; це також і передусім означає, що вона прагнула бути теорією (гр. *theoria* — показ), тобто правдивим відображенням того, що є саме по собі, без суб'єктивного додатку. Тому грецька філософія у своїх великих

начерках завжди мислить від предмету, а суб'єктивність того, хто пізнає, завжди інтерпретує як предмет поміж предметів.

Натомість «філософія як просвітництво» означає аналітичне, інтерпретаційне і пізнавальне звернення до того, хто філософує. Просвітництво від науки відрізняє саме цей зв'язок суб'єкта із самим собою. Тому просвітництво є більшим за просте сприйняття і накопичення інформації. Просвіченим є не той, хто все знає, а той, хто може встановити зв'язок між тим, що він знає, і самим собою, своїм саморозумінням і своїми практичними інтересами» (Martens, Schnaedelbach 1989).

Вони додають до цього, «що просвітництво означає завжди також, що той, хто просвічується, змінює самого себе», «процес активної самозміни людини». Цей зв'язок можна дослідити

на матеріалі програмного тексту Нового часу, твору Імануеля Канта «Що таке Просвітництво?» (див. підрозділ «Відповідь на питання: що таке Просвітництво?» розділу «Просвітництво»).

Важливим є зв'язок між філософією як наукою і філософією як просвітництвом. Наука без просвітництва так само

шкідлива, як і просвітництво без науки: «Якщо просвітництво не має залишатися питанням суб'єктивної довільноті, воно мусить бути поєднаним із науковою... Ale навіть за змістом просвітництво вказує на науку; адже його результати та відкриття лише тоді можуть стати інтерсуб'єктивно обов'язковими і мати багато практичних наслідків, якщо вони успішно відповідатимуть вимозі загальної значимості та надаватимуться до перевірки» (Там само). Це поєднання відбувається непросто і залишається сталою проблемою філософії: «Просвітництво як таке тяжіє до втрати об'єкта, об'єктивності та істини; йому загрожує небезпека суб'єктивної довільноті та приватної езотерики, яка часто, як можна побачити на прикладі утворення сект (і не лише в наші дні), впроваджується разом із претензіями на авторитарне лідерство й індивідуальну готовність вірити. Натомість наука мусить спростовувати звинувачення у втраті суб'єкта, тобто не допустити, щоб у людини, яка займається науковою, відбулася втрата-з-поля-зору-себе-самої, власних обставин, потреб та інтересів» (Там само).

Виміри питання

У своїй «Логіці» Кант встановлює диференціацію і класифікацію філософського способу запитування. Відповідно до цього виміри філософського поля формують такі чотири питання:

1. Що я можу знати?
2. Що я мушу робити?
3. На що я можу сподіватися?
4. Що таке людина?

Можна легко показати, що до цих царин запитування належать і основні питання нашого часу.

У першому питанні йдеться про можливості та межі людського розуму. Ми запитуємо про широту і вірогідність пізнання, про придатність і надійність його методів. Це проблеми, якими сьогодні переймаються теорія пізнання, логіка, філософія мови і теорія науки. Питання про можливості та межі людського розуму має сьогодні особливе значення, оскільки умови нашого життя значною мірою спираються на основи сучасної науки і техніки,